

כְּתָבִים וּמַגְלוֹת

מאת

מִנְחֵם רִיבּוֹלוֹב

על שירתו של מִשְׁרְנִיחֻבְסְקִי

מאמר א'

הַמְשׁוֹרֵר אֵינוֹ אֵלָא...

באחד משיריו השלמים והשקופים ביותר, הקרוי "האדם אינו אלא..." ישיר מִשְׁרְנִיחֻבְסְקִי לאמר:

האדם אינו אלא קרקע ארץ קטנה,
האדם אינו אלא מבנית נוף מולדתו,
רק מה שקלטה אָנוּ עודה רַעֲנָנָה,
רק מה שסָפְנָה צֵינוּ טָרָם שְׂבָעָה לְרֵאוֹת...

נאך ברבות הימים ובמלחמת־ישות,
ומגלת ספר תיוו הולכה מתפרשת, -
ובאו אָתָּד וְיָגְלָה פֶּשֶׁר
כָּל אוֹת וְאוֹת וְסִמֵּל סִמֵּל כָּל הַבָּאוֹת.
שְׁחוּקָקוּ עָלֶיהָ בְּרֵאשִׁית בְּרֵיחָהּ. -
האדם אינו אלא מבנית נוף מולדתו.

מבית ראשון זה, שניתן רק בחלקו, אפשר להכיר על-נקלה מי הוא האדם הזה שעליו ישיר המשורר. אבל הוא לא יסתפק הפעם ברמו ואת הבית השני יפתח בשורה ברורה זו: "ובאותה פינת ארץ אשר בה נולדתי".

הרי שגלוי וברור לכל, שזה "האדם אינו אלא..." המשורר בכבודו ובעצמו.

והרבה דברים עמק־רמוז ורפי־משמעות אָנו למדים משיר־
וידוּי זה.

באותה פינת־ארץ, אשר בה נולד המשורר, במרחב הערבה
המכחלת, חולמות במות על גבי קברי־פלא. ופסילים לוטים אבקות
יובלים מביטים לעבר גבולים. ושם, באותה פינת־ארץ, יגורו נשרי
שדה „ענקים כבדי כנף”. ויש פי ירד משמים נשר על אס־הדרך
ואדם מן המרחק יתבונן בו ויהרהר: „מה זאת? שם גדיש ולא
גדיש, צפור ולא צפור”. וכשיזרוק נשר זה צווחתו־פרא אַרצה —
בערבה תמות, פי שירו עירי „לאפס לבב קולט וללא בת־קול”.
ובאותה פינת־ארץ יש נע ונד מעולם — נודד נצחי. והוא הרוח.
אין שדה שלא עבר בו ואין שביל שלא פגע בו. יש וינהג עננים
כבדים כעופרת ויש שישתולל במרחביה. פעם ירדוף עבי־אבק
להחשיך צהרים ופעם יתהולל בתוך אוצרות שלג — ואין לפניו
מעצור. ואולם „ברצותו לבוא עד הים הדרומי נצבים לו לשטן
— — — הסלעים וההרים אשר מימות־עולם”.

ובתבנית אותה פינה — יספר לנו המשורר — נגולו תולדות
חייו, נגלה גם מזלו — — — „בנפש חפשית, חפה מכל סדק
וקרע, ובלבב שלם בכל נימיו בניב־הארמוניה הייתי תועה גלמוד
בעדת בני עמי, עמוסי ברכת, קברים גדולים' וקלתם” —

וְשִׁירֵי נְקָרִי, שִׁירֵי נֶר לְלֵב אֶפְתִּי,

צְרִירֵי כִי הוֹסִיצַ נְצִירֵי יֵלֶךְ,

בְּאֶסֶס לְכָב קוֹלֵט אוֹתוֹ וְלֵאלַבֵּת בַּת קוֹל,

בְּאוֹתָהּ צְנֹתת נֶשֶׁר בּוֹדֵד. צְנֹתת־פְּרָא,

וּבְאוֹתָהּ רוּחַ, אֲשֶׁר תִּדְוֹר לְעוֹלָמִים,

נִדְרָתֵי מָקָם וְצֵד יָם כֹּל יִמִּיתֵי.

נִהְיֵי בְּרִצְוֹתֵי לְבוֹא עַד הַיָּם הַדְּרוֹמִי,

נִינְדְרוּ דְרָכֵי הַיָּם... נֵאִיֵּה אֶבְנֵה קָנִי?

הרגשת־זרות־ונכר זו תלווה אותו מאז מתמיד. עוד בשנת
1897, והוא בראשית דרכו, סיים שיר אחד משלו בשורה נוגה

על שירתו של טשרניחובסקי

שנשארה חרותה בלבנו, הלא היא השורה בת שלוש המלים „וזרים השיר והשר”. ובכליל הסוניטות „לשמש”, משנת תרע”ט, ישאל: „האם קדמתי בוא או אחר צור בראני?” ובשירו „פרחה הפלנית”, אשר נכתב בין תרפ”ד לתרפ”ט, ישיר בניגון:

לא נמָצָאָה יָד טוֹבָה – יָד אֲחִים לְשִׁיר –
בְּקֵל אֲרֵץ הַשָּׁמַיִשׁ וְתַחַת שָׁמַי כַּחַל
וְצִקְרָה לִי וּמִוְרָה לְשִׁלְחָה לִי צִיר –
כִּי אֵין לִי, כִּי אֵין לִי, אָבוּי!
בְּאֲרֵץ אֲבוֹתַי אֵין כָּל.

ואם יתנחם המתנחם: צלילי זרות ונכר הם אלה — שעלו מכנורו לפני שנים בהיות המשורר בגולה — תהיה נחמתו עד-ארגיעה. כי הנה זכה המשורר ובא לארץ-ישראל ומשם שר, בשנת תרצ”ו, בשירו „בשעה של קדרות”, לאמר:

הִנֵּה הִנֵּךְ, צִיּוֹן, עַל חֲרָבוֹת קִדְשֶׁיךָ
יְבָהוּד נֶה חֲרָבְנֶךָ הִנָּא!
אֵיךְ, חֲלוּמִי, הִנְהַדָּר. הַקּוֹסֶם?
חֲלוֹם חֲלוּמֹתַי אֵיךְ?

— — — — —
מִי הַעֵיב בְּנֹרִי? מִי הַקְּדִיר זֶךְ שִׁירִי?
לֹא אֲדַע – וְאִם אֲדַע מֶה בְּכֶךָ?
לֹא לִי בָּרֶק עֵינֶיךָ, חֲלוֹם לִילוֹתֶיךָ,
הַקָּסֶם, עַל פִּיךָ יִפְרַח.

זרות זו, שהיא מקור-עצב גם לשיר וגם לשר, היא גם מקור-ברכה ויצירה למשורר ומקור הנאה והערצה לקורא. זרותו של טשרניחובסקי היא חידושו. וחידושו הוא כוחו. אִמְנֵם עֵתָהּ, לְאַחַר דּוֹר שָׁלֵם, כִּשְׁחִינּוּ נִשְׁתַּנּוּ תַּכְלִית שִׁינּוּי, וּסְפֻרוֹתָנוּ שְׁבָה לְתַחִיָּה אֵין עוֹד „חִידוּשׁ” בְּשִׁירָתוֹ שֶׁל טֶשֶׁרְנִיחֹבֶסְקִי.

אבל בראשיתה ובלבלובה היה בה משהו אכסוטי ומגרה, משהו מרענן ושובה לב. "כיווני" קורא לו ומובן היה שם התואר הזה, כי בו ניתן ביטוי לתפיסת הזרות שלו. והוא בעצם עבודתו חיזק את התואר הזה והדומים לו. הוא שר על אפולו ועל ליל אלילים, הוא חזה מהזיונות נביא השקר — ושר לעשתורת ולבל. ובתרגומיו הלך אל האפוס היווני ואל האפוס הפרסי. (ומשורר המתרגם דברים, עושה אותם לחלק מעצמו ושירתו). ולא די היה לו בזה. הלך אצל שירת הבבלים ונתן לנו "כוניטות-עפוס" משלו. וברצותו לעמוד על סוד דמו, ויחוסו, שאל את שאלתו המפורסמת: "מי אתם דמי רותחים בי?" והשיב עליה את תשובתו האופיינית: "לא דם קדושי ת"ח ות"ט ולא דמי מקדשי השם בספרד ולא דמי מתים ב'אחד' ולא דמי המכבים, כי אם דמי דור המדבר, דם כובשי כנען".

ידוע, שהחוש ההיסטורי של העברי מפותח ביותר, כי על פן בן לעם היסטורי הוא. וכל דמות מימי-קדם מושכת אותו בחבלי קסם. אבל גם בעולם עתיק זה, שממנו יונק העברי שיקוי לדמיונו, יש גבולים. יש תקופה ש"לפני מתן תורה" ויש תקופה ש"לאחר מתן תורה", יש תקופת-האלילות ויש תקופת הכרת-האל, יש דמויות רחוקות, המכוסות ערפל, ויש דמויות קרובות יותר, הנראות באור הידיעה ההיסטורית.

בענין גבורה לאומית, למשל, ילך ויגיע העברי עד ברכוכבא והמכבים, ורק לעתים רחוקות ירחיק לכת מתקופתם ולפניה. כי בהם ובמעשי גבורתם יראה גילוי היסטורי, ואילו בקודמים להם יראה מיתוס.

אבל למשורר פטשרניחובסקי לא די בזה. תקופת ברכוכבא וודאי קרובה לו, ועליה שר בפואימה דראמתית, אבל זו קרובה "יותר מדאי" לתקופתנו, ונפשו נמשכת לתקופות יותר רחוקות — לתקפת דור המדבר וכובשי כנען ועובדי-אלילים.

וה"אלילות" היא, כידוע, אחד היסודות העיקריים בשירתו.

וגם זה הוסיף לא מעט לזרותו, ול"קשור".

כבר הראיתי פעם (ב"ספר המסות"), כי טשרניחובסקי משורר

קשה הוא. אין הוא נתפס על נקלה ואין דבריו כובשים אותנו בקריאה ראשונה. יש מחיצת-מה בין המשורר ובין קוראו, משום שיש גם מחיצת-מה בין השיר ובין השר. המשורר — משורר עברי תמיד, ואילו השיר אינו כן. המשורר צריך להלחם על כל שיר ועל כל ציור בו ולפעמים על כל שורה ועל כל מלה בה. דברים אלה ניכרים גם בחבלי הלשון שלו וגם בחבלי התפיסה של הקורא. דומה כאילו אישם במחשפים ובמעמקים נתהוו הדברים בלשון אחרת ורק מתוך חבלי יצירה עמוקים ניתנו בעברית. אבל חבלים אלה לא בלשון מקורם, כי אם בעצם מהות השירה. הסתירות והניגודים המשווים חן מיוחד לשירתו של טשרניחובסקי הם בתוך נפשו המשוררת ולא בתוך לשונו המדברת. כי נוסף על מלחמת היהדות והאלילות יש עוד מלחמת התרבות הקדמונים, הוא איש התרבות הגדולה. ולמשורר-תרבות לא קל לנשום באוירה של קדמונים.

כי יחד עם חושי-העבר שלו חד וחרף חושי-ההווה שלו. הוא תופס דברים באופן בריא, חושני כמעט. הוא — ארצי. מטעם זה לא יעקור אותנו מקרקעי-ההווה וישאנו על כנפיו למרחקי-העבר, אלא הוא הופך את הסדר. את העבר יעקור משרשו הרחוק והאפל ויביאהו אלינו, אנושי ההווה.

כן נראה שבבאלאדות ובפואימות ההיסטוריות הוא משתמש לא בזמן עבר, אלא בזמן הווה. "בעיני דור" מופיע שואל המלך עתה ומדבר את דבריו אל בעלת-האוב בזמן הזה:

— אַתְּ בְּצֵלְתֵּי־הָאֹב? — פֶּן, אֲדוּנִי, הַנִּי.

— נָא קִסְמִי בְּאֹב, צֵל הָרוּאָה הַרְאֵנִי!

וגם ב"המלך" (דמות שואל המלך אינה מניחה לו! האם רק קרבת-שמות פה או קרבה יותר עמוקה?). בשיר זה, אשר בו ינתן חזון-ההתנבאות — לא נרגיש מחיצה בינינו, החיים בהווה, ובין המתנבאים והמשתגעים של העבר הרחוק. (אגב, פה מקרב המשורר לא רק דבר שבעבר, כי אם גם דבר שבסתר.

צליחת רוח ה' על מלפור-משיחו, ככל גילוי של רוח-קודש באדם, היא מלאכת-מחשבת הפותחת שער לחזון).

וב"שלושה כתרים", אשר בו יאחזו אור המחשבה הפילוסופית בברקה-השירה, לא נדע עד אמצע השיר באיזה זמן אָנו עומדים ומי ומי הם הגבורים.

פה שמש צהרים נוטה ימה ושברים של גלים זעים כחלחלים. רוחות קלילות מנשבות כלפי החורשות. והעופות פושטים אל עלעי החוף. וראה :

קְרִיאִים נְחֹלִים

קָאוּ בַמְשָׁעוּלִים

דָּרְךָ סִמְטָאוֹת וְכִפְרֵי הַשּׁוּק

הִלְכוּ הַמֹּנִים הַלֵּיכָה וְנָצְהָ

חֹלִים, צִיפִים מְשָׁרְבֵי וְנָצְהָ

לְטָבוֹל בְּמַיִם אֶצֶל הַצִּיּוֹק.

האם נרגיש פה את ריח העבר הרחוק ? לפי שעה לא. נדמה לנו כאילו תמונת עיר או עיירה באוקראינה היא. הריתמוס אף הוא מזכיר את שירו הידוע "ההקפות" (ובבית-המדרש רב הדחק !), והנפשות העושות בשיר, אלה ההולכים לטבול במים אצל הציוק, מי הם ? סיטון שרגלי-פודגרא לו ונחתום כבד-רוח, צחב-בשר תחוח, מוכס כרסני, הרוחץ בזיעה, לבלר קצר-רואי וסופר-סת"ם. מי עוד ? חייט ירקרק ושדוף עקום רגל משבת. פורם בעל כתף בזאבת, רצען חורין ושקערור חזה יחד עם גמל מתבהם זור". ושורת ההולכים נמשכת. פה — כל העם. אפרים עקומי-רגלים ונגר מפוחם מושחת הכף, בהם מגושם ובשם מבושם. חובשי בית-מדרש, גרדים ופקידים, מלמדי תינוקות, סרג ומסגר ומפה בתוף, "קדר ובוצר זהב (ז' בסגול) וקוצר", בורסי וסבל, "איש ומכאוב גבר ומומו".

עין הרופא ועין הסאטיריקן, שתיהן חדות וחודרות, ראו את כל החולי והמדווה. את כל הזוהמה והמומיות שבכני ההמון האפורים

והעכורים, המזיעים והדלוחים (אלה „אשר צואים בגדיהם נודפים ומעליב ריח האדם וריח הבעיר“), הבורחים מפני החום והאבק ליהנות מצינה, מרוח, מים.

הוא קרע את הלוט מן העבר ודרך תפארת־הדמיון וקסם־השיר, הניזון ממרחקים בלתי־נתפסים, הראה לנו מקרוב את הפרטים המהווים את הכלל, את המון־העם, זה חול־האדם, שהיה ממלא אָז, פשם שהוא ממלא עתה, את החיים בין שבת לשבת. אבל עין הרופא ועין הסאטיריקן לא לעולם. המשורר דורש את שלו — ומשיגו.

והתמונה הרוחשת של ההולכים לטבילה עוד מבליטה ומבהירה את הגבורה ואת היופי של הבחירים היחידים, הרוחצים עם העם. „היה שם אחד כיצוק מברונזה, שזוף שמש־מדבר ורוח של ים. מים קרירים לטפו עוז־שרירים — — — בלט חזהו הרם והשפיר השחיר זקנו המסולסל הצר“.

מי הוא זה אשר „חזו הרחב פולח המים“ — — — ו„רוחצות עיניו באש לבלי חת“?

מי הוא האיש אשר הכל „נטו מפניו ופינו לו דרך? — — — הנה הנהר“ — ריש לקיש!

אך יש עוד אחד. והוא — „זקוף־גזרה ואציל. תבנית אנדרטה עשויה בשן, תקיף ועניו; נסוכים על פניו אומץ נסיכים והוד פחירי־אל — — — נדמה לצבי צעיר עדין — — — שיצא מסוככו וירד לאור“. וגם מפניו נטו והטו לו דרך. הנה — ר' יוחנן!

וְהָאֵל זֶה קָרַב הָרֵב וְהִלָּקְטִים,	נָרַק אֶמְרָתוֹ הִלָּקְטִים לָרֵב.
וְנָבַר מִנְּבָר מִתְּפָעַל מָאֵד,	סוֹקְרוֹ בְּעִינָיו, אֵל יָפִיו מִשְׁמָאָה,
שְׁנֵיהֶם נִרְנְשִׁים.	הִבִּיט וְעָנָה הַרְבִּי הַנְּאָה:
חִילָף לְנִשְׁשִׁים!	חִילָף לְאוֹרֵתָא, זֶה חִילָף הָרֵב!

עתה, כשהגענו לפגישה מיוחדת זו, של הרב והלסטים, במים —

אנו מתפלאים על עצמנו כיצד לא תפסנו מיד את הדמיון העז ואת הגיון-הברזל שיש בשנים אלה ובפגישתם ב... שיר של טשרניחובסקי. היופי והגבורה, יפי הגוף וגבורת הרוח, שנתגלמו בשנים אלה, בר' יוחנן וריש לקיש. פלום יכלו להחמק ממכחולו של משורר היופי והגבורה? וכשאתה מגיע להכרה זו, ולוא גם באיחור, אתה מבין עוד יותר שדרך המשורר, כל משורר, נכון לפניו. יד הסתר השירית מוליכה אותו לגבוריו, לרוקמי חזיונותיו. כי המשורר אינו אלא... בן גורלו ובחיר שכינתו. ממרום ומלידה אצבע-גורלו רומזת לו ומוליכה אותו בדרכו. ודרך זו היא מעגל-קסם, אשר ראשיתה ואחריתה מתאחדות ונושקות זו לזו.

ואם הדבר אינו נראה ואינו מובן בראשיתו — הוא מתגלה ומתגלם באחריתו. כפי שנאמר באותו שיר „האדם אינו אלא“: ברבות הימים הולכת מגילת ספר החיים ומתפרשת ויגלה פשר כל אות ואות.

וכשרוצה המשורר להשלים את שיריו החביבים עליו הוא מעגלם בכליל-סוניטות. השורה האחרונה של סוניטה אחת משמשת שורה ראשונה לסוניטה שניה. וכל ארבע-עשרה הסוניטות שזורות את שורותיהן, הראשונות והאחרונות, לתוך מקלעת-הסיכום של הסוניטה החמש-עשרה. גם זו מקלעת-קסם.

והתחלת „שלשה כתרים“ הוא בשינוי-מה גם הסוף:

שְׁלֹשָׁה כְּתָרִים יִשְׁנֶם בְּעוֹלָם

כְּתָר וְכְתָר וְנִיוֹ שְׁלוֹ:

כְּתָר שֶׁל גְּבוּרָה,

כְּתָר שֶׁל תּוֹרָה

וְכְתָר שֶׁל יִי - כְּתָר שֶׁל נֹי.

שְׂבַח לְכְתָרָה שֶׁל גְּבוּרָה בְּעוֹלָם!

תְּהִלָּה לְכְתָר שֶׁל תּוֹרָה לְעוֹלָם!

וְכְתָר שֶׁל יִי מִי יִצְרוֹף לוֹ?

על שירתו של טשרניחובסקי

בחזרה זו, שיש בה מחיזוק הריתמוס והעמקת ההרגשה השירית, הוא רוצה להראות לנו את דרך־העגול שלו ולהכניסנו לתוך חוגו.

לפיכך ישיר וישורר:

שֶׁלֶשׁ אַמְתוֹת יִשְׁנֵן בְּעוֹלָם:

אַמַּת אֲמַת וְוִינָה שְׁלֵה:

אַמַּת־הַיְחִיד – אֲמַת הַכַּח,

אַמַּת הַתּוֹרָה – אֲמַת הַרְבִּים.

נְאֻמַּת הַיָּסִי – הִיא אֲמַת הַקָּלֵל.

אַמַּת הַיְחִיד הִיא אֲמַת הַנְּדוּן.

אַמַּת הַרְבִּים, וְקָלְלָה בָּהּ תְּדוּן.

נְאֻמַּת־הַיָּסִי הַעוֹלָה אֶל עַל...

ואלה הדברים עוברים כחוט השני בכל מפעל חייו.